K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Petra Libu, DrSc.

O podstate a recepcii detskej náučnej literatúry

V krátkej reflexii sa chcem pristaviť pri jednom z viacerých vstupov literárneho vedca Petra Libu do oblasti subsystému literatúry pre deti. Na časovej osi sa budem spolu s ním pohybovať v deviatom decéniu minulého storočia, keď mu roku 1981 vo vydavateľstve Tatran v Bratislave vyšlo jeho najlepšie teoretické dielo – knižka Kontexty populárnej literatúry. Poslednú štúdiu v nej pod názvom Popularizačný aspekt v náučnej literatúre pre deti venoval problematike lektúry pre najmenších. Pôvodne, vo forme referátu, odznela na pôde Kabinetu literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky v Nitre na pracovnej konferencii v roku 1977. V rámci autorovho teoretického výskumu išlo o logické nadviazanie na etapu, ktorej začiatky spadajú do obdobia, v ktorom sa Liba pohrúžil do bibliografických bádaní na svojom predošlom pracovisku v Matici slovenskej. Bohaté výsledky minucióznej heuristickej práce zhrnul do vskutku jedinečnej publikácie svojho druhu u nás Čítanie starých otcov (1970). Paradoxne: k inšpiratívnemu presahu zo zabúdanej dejinnosti do aktuálnej literárnoteoretickej situácie došlo v procese výskumu esteticky nesignifikantnej slovesnosti, poetologicky inklinujúcej skôr k regresu ako naopak. Pokračujúce výskumy v tejto oblasti dokázali nespochybniteľnú užitočnosť takejto tesnej logickej nadväznosti. S odstupom času to možno zodpovedne vyhlásiť.

V prv spomenutej publikácii sa Petrovi Libovi podarilo úspešne prepojiť jemu vlastné tendovanie k bibliografickému encyklopedizmu s umením teoretickej analýzy a pregnantnej gnozeologickej syntézy. Výsledkom ich vzájomného umocňovania sa bolo trvalé udomácnenie fenoménu populárnej literatúry v systéme literárnej vedy, a to nielen v úlohe druhového náprotivku, ale aj ako aktívneho protihráča takzvanej vysokej literatúry (A. Popovič).

V čase, keď slovenská próza akoby strácala dych a teória sa v rozpakoch „kľukatila" (P. Liba v Národnej obrode zo 6. 11. 1990), presne na hrane predposledného a posledného desaťročia 20. storočia, náš bádateľ sa dočasne odvrátil od textov literárnych a úporne „sa začítal" do hektickej doby a skúmania ľudských charakterov v nej. Spolu s ním som sa zamýšľal nad otázkou stálosti tradície a pretrvávania hodnôt a so záujmom som čítal jeho staršie teoretické state, neznečistené dobovým ideologickým nánosom, nepoznačené tlakmi tendenčnej spoločensko-politickej persuázie.

Peter Liba poňal *otázku populárnosti* predovšetkým *ako fenomén sociologický* s krátkym časom aktualizácie a so zjavnou zakotvenosťou v hodnotovej sfére prítomnosti. Precíznosť a hĺbku svojej intelektuálnej reflexie najpreukaznejšie manifestoval v kapitole venovanej problematike žánrov. Úspešne sa mu podarilo uchopiť to, čo sa zdalo byť najmenej postihnuteľné, priam odmietajúce podrobiť sa akejkoľvek teoretickej klasifikácii. Ako bádateľ vyšiel z premisy, že *žáner je viacfunkčným systémovým a zároveň vývinovým fenoménom.* Prišiel k zisteniu, že žánre populárnej literatúry nevykazujú pr-

votnú literárnu ontológiu. Sám fakt bytia a prejavovania sa žánrov v populárnej literatúre nepotvrdzuje ich genetickú autochtónnosť. Štruktúrne nadradené sú im folklórne žánre a žánre umeleckej literatúry. Ich špecifická komunikačná autonómnosť sa vyjavuje až v procesoch recepcie. Z uvedeného vyplynulo, že ich určujúcim faktorom je recepčný kontext *a komunikačná situácia je ich základným modifikujúcim prostredím.*

Dozaista, ak P. Liba chcel postihnúť problematiku populárnej literatúry v relatívnej celistvosti, nemohol sa vyhnúť čítaniu detí. Práve štúdia Popularizačný aspekt v náučnej literatúre pre deti je svedectvom toho, že aj ten najjednoduchší komunikát môže v sebe skrývať veľmi zložité problémy. Liba sa v nej prejavil ako subjekt, ktorý spoľahlivo ovláda *metódu analýzy, ale aj umenie spektrálneho zovšeobecňovania.* Objavne poukázal na skryté napätie medzi problematickosťou jej originality a priam parazitickým využívaním postupov sekundárnej komunikácie, ako je parafráza, kontaminácia, montáž či digest. Uvedomoval si, že rovnako ako javy literárne aj procesy učenia a poznávania sú flexibilné, často a zložito sa prepájajú, neraz aj splývajú. Vzťahová binarita dynamického silového poľa (konkrétne – abstraktné; faktické – fiktívne) obojstranne a protismerne prechádza od póla k pólu. Existuje medzi nimi napätie, ale nie absolútny protiklad. O ňom nemožno hovoriť ani vtedy, keď uvažujeme o vzťahu medzi umeleckou literatúrou a náučnou literatúrou pre deti. Napriek tomu sa môže zdať, že populárna literatúra je akoby predurčená byť v služobno-predprípravnom postavení voči „vyššej" literatúre. Všetko vyzerá tak, že popularizačná lektúra rozmnožovaním vedomostí a skúsenostnej bázy dieťaťa vytvára predpoklad pre aktívnu recepciu umeleckej literatúry a poskytuje návod na racionálne zmocňovanie sa skutočnosti reflektovanej umeleckou literatúrou. Týmto konštatovaním, aj keď nechtiac, predsa len posúvame náučnú literatúru do inferiórneho postavenia. Z tohto aspektu P. Liba spresňuje svoj názov takto: populárna literatúra nesúvisí so širším zázemím estetickej výchovy na teoretickej úrovni recepčno-inštrukčnej. (Kontexty ..., s. 234 – 235.)

Napriek tomu, že Liba rozlišuje dva mody, ktorými dieťa získava vedomosti a vedecké poznatky, a to priamo čiže logickým opisom predmetu a transláciou pojmových hodnôt z vedeckých disciplín do systému názorných predstáv, ale aj nepriamo prostredníctvom fabulácie a textov s príbehom, v jeho štúdii sa nestretneme s termínom *umelecko-náučná literatúra*, i keď práve ona označovala spisbu pre deti, pretendujúcu nielen na náučnosť a systematickosť, ale aj na fabulárnosť a metaforickosť výpovede. Je to čudné už aj preto, že konsolidačno-normalizačná situácia sedemdesiatych rokov tento pojem, odkazujúci na model literatúry pre deti gorkovsko-iľjinovského typu, v plnej miere sankcionovala až tak, že sa stal prakticky nedotknuteľným. Nepochybne mohol Libovi vyhovovať, pretože za prototyp náučného textu považuje nielen hádanku, ale aj príslovie, porekadlo, teda *gnómické žánre*, na výstavbe ktorých sa podieľajú *logicko-abstraktné konštrukcie artikulované v jazykovo-obraznej podobe.* Je príznačné, že v zozname textov, ktoré P. Liba analyzoval, nachádzame len diela encyklopedického, vzdelávacieho, respektíve inštruktívno-formatívneho charakteru. Možnosť uvažovania týmto smerom si však zatarasil výrazným podčiarknutím protikladu umeleckosti a náučnosti či umeleckosti a populárnosti. Liba ako teoretik v súlade s dobovým názorom *populárnu literatúru* nepovažuje za umeleckú, nanajvýš pripúšťa, že umelecký prvok je v nej prítomný v stopovej miere. V dôsledku toho si priestor pre svoje bádanie zúžil tak, že sa v ňom mohol

istejšie pohybovať. Istota tohto druhu mohla však viesť aj do slepej uličky či do situácie, v ktorej by už nebolo o čom uvažovať.

Peter Liba si však bádateľský priestor hneď na začiatku otvoril iným produktívnym spôsobom. Vychádzajúc z konštruktu komunikačnej teórie prešiel od skúmania komunikátu k identifikácii jeho adresáta alebo inak povedané: *od náučnosti k dianiu v hre.* Uvedomil si, že aj náučný text pre dieťa treba vnímať a konštituovať v permanentnej oscilácii medzi učením a zábavou. V súhre oboch komponentov jazýčkom na váhach sa ukázalo byť *myslenie dieťaťa.* Vychádzajúc z poznania hier konštrukčného a kreatívneho charakteru Liba prešiel k záveru, že hra (osobitne na dospelého) je centrálnym motivačným zdrojom rozvoja detského intelektu. V predĺžení úvahy na sám komunikát z toho vyplývalo, že aj náučná literatúra pre deti má byť organizovaná na princípe hry a hravosti. V spresnenom pohľade na látku náučnej literatúry a na sám proces získavania nových vedomostí ukázalo sa nedostatočným obmedzovať schopnosť detského intelektu na dominanciu pamäťovej zložky. V súlade s ňou, zároveň aj proti nej, Liba videl nevyhnutnosť chápať detský intelekt v postupných, dynamicky sa rozvíjajúcich a vzájomne sa prekrývajúcich fázach, v premenách myslenia z modu asociačného na synkretický, zo synkretického na komplexný a v konzekutívnej následnosti z fázy myslenia blokovaného na pojmové. Až potom, keď sa algoritmus Libovho uvažovania o knižkách pre deti dostal do tejto polohy, mohol odvážne vyhlásiť, že akokoľvek sa zdá byť *tvorba náučného textu pre deti* metatextovej povahy, jednako *patrí do sféry primárnej komunikácie*, to znamená, že ju nemožno považovať za priamu odvodeninu či už textov vyslovene vedeckých alebo popularizačných textov pre dospelých. (Kontexty ..., s. 225.)

Dôkazom toho, ako bol P. Liba priam vášnivo zaujatý za presné uchopenie a hĺbkové pochopenie podstaty a premien myslenia dieťaťa, je fakt, že preštudoval takmer všetko, čo bolo v tom čase u nás z odbornej literatúry, najmä zahraničnej proveniencie, prístupné: Piageta i Vygotského, Gaľperina i Nowogrodského i ďalších (isteže aj v domácej psychologickej literatúre by sa bolo čosi našlo!) a podrobne o tom informuje aj svojho čitateľa. Ak popularizácia ako tvorba textov usmernených na špecifickú transformáciu vedeckých poznatkov vzniká s ohľadom na „*skrátené a zjednodušené myslenie*" prijímateľa, slovesné texty určené pre predškolský vek by mali budovať na uvedomenom a zámernom rozvoji myslenia dieťaťa. Pritom za axiómu možno považovať tézu, že autor nemá svoj výklad a podanie nastaviť na už rozvinutú a stabilizovanú stránku intelektuálneho vývinu dieťaťa, ale organizovať text tak, aby v procese príjmu efektívne stimuloval tie intelektuálne funkcie, ktoré ho budú posúvať smerom k dospelosti.

Ako sme si všimli, P. Liba sa vyhýbal pomenovaniu umelecko-náučná literatúra, pojmu, pod ktorý sa zahrňovali texty náučné s voľným použitím fabulácie z fiktívnych prvkov, takže všeličo, čo zistil o žánroch populárnej literatúry, mohol aplikovať práve na tieto texty. Analogicky vnímame situáciu, keď pri náučných textoch, stavaných na vecnom opise a na „preklade" odborných termínov do systému názorných predstáv, len zriedka či lepšie len okrajovo spomenie *termín literatúra faktu.* A pritom mu muselo byť jasné, že popri populárnej literatúre ako takej, to znamená tej, ktorá nepozná autentický spôsob zobrazovania a nebuduje si vlastný vývinový rad textov, pričom navyše je jednostranne nasmerovaná do citovej sféry príjemcu, existujú aj texty, ktoré chcú zasahovať

predovšetkým intelektovú sféru adresáta, a v tvorivom procese prezentujú zvýznamnenie autorského subjektu, požadujúc od neho otvorenú hru s čitateľom.

Kde teda hľadať odpoveď na neodbytne sa natískajúcu otázku, prečo Liba obchádzal termín umelecko-náučná literatúra? Z autorskej opatrnosti? Možno. Ale aj v nedostatočnej vykryštalizovanosti teoretických názorov, v neustále sa obnovujúcich sporoch o správne chápanie pojmov umelecko-náučná literatúra a literatúra faktu. Predovšetkým však v tom, že druhej z nich, zjavnej konkurentke tej prvej, jednoducho nepriala situácia. Oná spoločensko-politická, „konsolidačno-normalizačná", ktorá nemohla mať záujem na vydávaní knižiek, zakladajúcich texty na prísnej dokumentárnosti a čitateľa priam vyzývajúcich na verifikáciu faktov i na hodnotenie autentickosti výpovede. Primárne však *išlo o historickú situáciu samej literatúry faktu*, zvlášť v čítaní najmenších.

Zatiaľ čo P. Liba mal k dispozícii pre svoje analytické výskumy knižky encyklopedicky-náučného a inštruktívne-persuazívneho charakteru (B. Říha – V. Fuka: Detská encyklopédia; V. Žitomirskij – L. Ševrin: Geometria pre deti; M. Korejs – D. Foll: Ruky bozkávam. Dobrý deň), už dva roky po publikovaní jeho Kontextov populárnej literatúry vyšli v Mladých letách knižky, ktoré akoby boli tvorivou ozvenou jeho akcentácie významu myšlienkových procesov vo vývine dieťaťa. Mám na mysli obrazovo-textové kvarteto N. Tanskej s opakovaným názvovým incipitom *Pozri, toto je ...* a netradične poňatú encyklopédiu J. Navrátila *Pramienok*, vyznačujúcu sa hviezdicovitou metódou komponovania základnej pojmovej výbavy dieťaťa. Šťastnou zhodou okolností dostali sa do rúk literárneho kritika J. Nogeho ešte v rukopisnej podobe. A hoci aj on ešte stále osciloval medzi pomenovaniami umelecko-náučná literatúra a literatúra faktu, bystro postrehol, že už v predčitateľskom období dieťa potrebuje *okrem fiktívnych aj faktívne žánre.* Všimol si tiež, že v jedných aj druhých *slovo*, ako ich základný kameň, *má okrem informatívnej funkcie aj poetické hodnoty.* Jeho vytríbenej pozornosti neušlo ani to, že nielen pojmy ako také, ale aj poetické hodnoty slov *dokážu inšpirovať dieťa k jeho vlastnému mysleniu.* Logicky mu z toho vyplynulo, že treba akceptovať aj kombináciu vedeckých a umeleckých postupov. Dozaista odtiaľ bol už len malý krôčik k priznaniu estetickej hodnoty aj náučným knižkám pre deti.

Jednoznačnejšie ako Noge sa v prospech *„estetickej exponencie vecného výkladu"* vyslovila L. Kyseľová (Nadpočetné hodiny života, 1985). Vychádzala pritom z bohatej skúsenosti, nadobudnutej v dlhoročnej edičnej praxi vo vydavateľstve Mladé letá. Interne, avšak s priamou väzbou na súčasný stav literárnoteoretického bádania, faktografickú literatúru členili na dve skupiny: populárno-náučnú literatúru a umelecko-náučnú literatúru. Rozdiel medzi nimi vystihla v apodikticky znejúcej výpovedi: *„Hranica je medzi popularizáciou na rovine vecnej správy a popularizáciou na rovine esteticky akcentovanej správy."* Netrúfala si však určiť, čo je to za fenomén, ktorý dokáže z vecnej správy urobiť výpoveď esteticky zvýznamnenú. Nepochybne bola by sa mohla na to odvážiť, keby bola mala na pamäti výsledky teoretického výskumu Petra Libu. Veď najmä on, i keď azda viac intuitívne ako intencionálne naznačil cestu, vedúcu k riešeniu problému. Viedla a stále vedie od rešpektovania myšlienkových procesov dieťaťa na pojmovej rovine ku kreovaniu ponorného, diskrétneho i celkom zjavného *intelektuálneho sujetu.* L. Kyseľová však nemala takéto ambície a odmietala byť rozhodcom v terminologických

sporoch: neodporúčala hýbať už zaužívanými pomenovaniami. Priznala však, že očividne existuje tlak na definitívne etablovanie termínu *literatúra faktu.* Napriek istej ostražitosti definuje ju ako druh literatúry, ktorej základným prvkom je fakt objektívnej skutočnosti, a to v logickej a zážitkovej interpretácii. Jej druhovú podstatu chápe v synkréze úžitku a zážitku, čo kauzálne vyplýva z jej schopnosti *„zlučovať cesty umeleckého aj vedeckého poznávania"*. Kyseľovej rozhľadenosť po danej problematike dokazuje aj fakt, že jej neunikol ani fenomén prieniku umeleckých žánrov publicistiky do priestoru, v ktorom sa stýkajú žánre náučnej a umeleckej literatúry. A to je už literatúra faktu v dnešnom poňatí.

Pre dotiahnutie bádateľského sujetu tejto úvahy treba ešte uviesť, že P. Liba zásadným spôsobom vstúpil aj do riešenia dodnes horúcej pojmovej problematiky faktu, a to v súvislosti s úvahou nad vzťahom populárnej literatúry a histórie ako vedy, a to v štúdii Problémy „populárnosti" v historickej epike (in: Problémy historického žánru a literárne vzdelanie. Dolný Kubín – Nitra, 1984). Po rokoch zisťujem, že naše koncepcie boli veľmi blízke, v istých bodoch akoby smerovali priam k vzájomnej identifikácii. Nemohlo k nej dôjsť z príčin, ktoré v tejto súvislosti nepovažujem za potrebné uvádzať. Mocenskí výhybkári presmerovali vagóny našich životov na rozdielne koľaje. Prímerom povedané: Peter cestoval rýchlikom intercity, zatiaľ čo môj vagón šibovali po tratiach vicinálok. Viezli sme sa však jedným smerom. Videli sme na seba, aj sme čosi o sebe vedeli, avšak pri rozdielnych rýchlostiach neboli na dialóg vhodné podmienky. Začali sme ho nadväzovať až pred desaťročím. Ale ani príliš hektická doba nie je preň priaznivá. A hoci sa Petrovi Libovi nie vždy darilo stáť nad udalosťami či bokom od nich, ako si to predsavzal bezprostredne po „nežnej", pripúšťal si ich len do tej miery, pokiaľ mu neprekážali ďalej rozvíjať jeho pedagogicko-bádateľský talent. Osobitne sa činil v obcovaní s textami predtým zaznávanej a zanedbávanej kresťanskej intelektuálnej spirituality. Je potešiteľné konštatovať, že ani na tomto poli „relikt ľahostajnosti" uňho nikdy neprevládol nad stotožnením a príchylnosťou k objektu výskumu.

Milan Jurčo

Životné jubileum Michala Gáfrika

V auguste sa dožil sedemdesiatky literárny historik, textológ, editor, kritik a publicista Michal Gáfrik.

Hoci celý život zasvätil literatúre a bol s ňou bytostne spätý od mladosti, nebolo mu súdené, resp. umožnené venovať sa jej profesionálne po celý život a najplodnejšie tvorivé roky (1973 – 1990) musel stráviť v celkom inom, jemu vzdialenom povolaní. Bola to daň za odvahu. Roku 1990 sa vrátil plný tvorivého zápalu, ale s podlomeným zdravím do Ústavu slovenskej literatúry, kde maximálne zúročil svoje vedomosti a archívne i knižničné štúdiá.

M. Gáfrik sa narodil v Gregorovej Vieske 18. 8. 1931. Po krátkom navštevovaní meštianskej školy v Tomášovciach začal študovať na gymnáziu vo Zvolene. Po vojne pokračoval v Lučenci, kde i zmaturoval (1950). Po maturite si zvolil štúdium na Filozo-